
Recenze

Tomáš Koblížek: *Interpretační sémantika*

Úvod do textové teorie Françoise Rastiera

Praha, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 2015. 202 s.

Interpretační sémantika Tomáše Koblížka je pozoruhodným příspěvkem k takovému uvažování, které se sice nepokouší propagovat literární teorii jako vůdčí intelektuální podnik, ale zároveň průběžně a konzistentně ukazuje, že dialektika je jen jiným názvem pro teorii textu. Z mnoha důvodů by Koblížkova publikace neměla zůstat bez povšimnutí.

Při zběžném pohledu jsou tyto důvody dva. První je ten, že Rastierova sémantika, podobně jako je tomu v případě příspěvků mnoha dalších francouzských teoretiků, kteří nejsou Barthesem, Deleuzem, Derridou či Foucaultem, u nás zatím spíše pozornosti uniká (výjimku z tohoto trendu představuje například jedna z předcházejících Koblížkových publikací s názvem *Nová poetika*). Druhý důvod je ten, že systematický výklad, který Tomáš Koblížek ve své knize předkládá, je vstupem do myšlení Françoise Rastiera, tvůrce a propagátora po-greimasovské syntézy strukturální sémantiky, mnohem vstřícnějším, než je tomu v případě primárních Rastierových prací. Ty jsou totiž spleťtým chuchvalcem různých úvah – a Koblížkův výklad se z nich pokouší utkat sugestivní a zároveň vkusný gobelín. Autor systematicky a svědomitě buduje průvodce interpretační sémantikou, kterou se ani nesnaží vyložit v úplnosti a mnohdy rozporných detailech, ani násilně chápat jako nějakou rigidní metodu textové analýzy. Z Rastierových výkladů vybírá jen klíčové aspekty, které představí interpretační sémantiku jako blueprint určitého přemýšlení o textu, „opěrný bod“ (s. 21),¹ nikoli hotový, uzavřený a vyčerpávající soubor nástrojů k odhalování textových mechanismů. Knize zároveň nelze upřít přímocharost, zřetelnost a instruktivnost, které jsou jednak umocněny průběžnými konceptuálními a terminologickými revizemi, shrnutími a ujištěními, jednak dokládány autorovými interpretacemi velkých děl klasické i experimentální literatury. *Interpretační sémantiku* lze proto číst také jako obecnější prolegomena k teorii interpretace textu, která nabízí nástroje vedoucí své profesionální i amatérské uživatele daleko za jednoduché impresy a banální intuice.

Poněkud enigmatickou zkratkou – vystihující Koblížkův počin nad rámec skutečnosti, že jde o představení u nás spíše málo známé Rastierovy teorie – je to, že Koblížkova kniha specifickým způsobem uvažuje o textu jako o principálně otevře-

1 Všechny stránkové odkazy v závorkách se vztahují k recenzované publikaci.

ném a zároveň fakticky uspořádaném, jako o přístupném potenciálně obrovskému (nebo nekonečnému) množství interpretací a zároveň aktuálně determinovaném. Právě v tomto smyslu je asi vhodné rozumět spojení interpretace a sémantiky – z mnoha hledisek jinak protikladných snah – v jediném projektu. Na následujících stranách se z tohoto důvodu nejsem schopen vyhnout nudné deskriptivnosti, která neodpovídá formulační preciznosti, s níž Tomáš Koblížek svou knihu připravil, a eliminovat ani toporné vrávorání mezi výklady o Rastierově interpretační sémantice a Koblížkově *Interpretační sémantice*.

Větší část výkladové plochy knihy zaujímá diskuze o kategoriích interpretační sémantiky jako „svérázné“ (Koblížkův termín) nauky, kterou lze charakterizovat důrazem na chápání textu jako „autonomního jazykového objektu“ a která se pokouší vymezit ne-chaotickou smysluplnost textu, není-li dána výhradně smysluplností a stavbou jeho částí ani garantována mimotextovým univerzem, referencí k částem a stavům tohoto univerza či vědomí (autora, čtenáře, interpreta). Tento úkol kniha naplňuje především pečlivým budováním terminologicko-konceptuálního aparátu, který se na jedné straně skládá ze známých (řekněme sémiologických a greimasovských) prvků, jako je sém, sémém či isotopie, na straně druhé je kombinuje a reformuluje rastierovsky specifickým způsobem. Vymezování významových prvků (sémů) a jejich řetězců (isotopií) se odehrává na rozhraní jazyka, sociolektu, idiolektu a aktuálního textového uspořádání, a z pohledu interpretační sémantiky proto ani struktura textu není záležitostí žádných hlubinných čtverců, nýbrž se uskutečňuje přímo v textu. To se týká také základní – byť ne nejmenší – textové jednotky, pasáže, která se sice po vzoru dyadického saussurovského modelu znaku skládá z roviny označujících (extraktu) a označovaných (fragmentu), na rozdíl od znaku ale pasáž není chápána jako předem ustavený a nyní v textu realizovaný invariant. Pasáž a konkrétní artikulace pasáží jsou výkonem dynamické diference hodnot, nikoli referencí ke stavům světa či realizací nějakého apriorního *langue*. V tomto ohledu je klíčovým aspektem konstituce autonomního textu aference, tedy identifikace (či interpretace) takového sému a vznik takových sémických svazků, jež „jsou z hlediska určité jazykové normy nebývalé“ (s. 132), ale zároveň také linearita (taktika) textu ve smyslu funkčního řazení obsahových – nikoli jako v případě saussurovských představ o linearitě výrazových – jednotek jakožto strategie pro aktualizaci významových rysů.

Toto neohrabané resumé Koblížkova výkladu by mělo naznačit, že *Interpretační sémantika* je po mnoha stránkách velkolepým úspěchem a jednoznačně ji nelze takřka vůbec nic vytknout. Zároveň ale vybízí se svými implicitními předpoklady i explicitními tvrzeními k ostražitosti, a to zejména v otázce autonomní smysluplnosti textu ustavované na rozhraní mezi předpoklady fixovaných významových struktur (kódu, jazyka, norem) a singularitou textu jakožto komunikační události.

Na rozdíl od jednoduchého *langue-parolového* modelu pracuje Rastierova sémantika s představou, že každý text – jakožto empirický objekt – je produkován

a interpretován v rámci nějaké společenské praxe, s níž je spjat nějaký typ diskurzu, který se sám skládá z různých žánrů. Každý text je v tomto smyslu žánrový, interpretovat text tak znamená být součástí nějakého diskurzu či nějaké společenské praxe, jichž je *langue* pouze jednou ze složek. Významové kategorie, původně chápané jako výsledky diferenčních procesů jediného abstraktního systému, jsou nyní přisuzovány diskurzivním normám, aniž by však bylo nutné rezignovat na relativní platnost kategorií jako diferencí nebo kategorie redukovat na situace.

Kromě odmítání totality *langue* se interpretační sémantika – a také proto neodpovídá sémiologii saussurovského typu, byť s ní zároveň mnohé sdílí – situuje mimo rámec logicko-gramatické teorie znaku a považuje se spíše za rétoricko-hermeneutickou teorii textu. Velmi instruktivní je v tomto ohledu snaha vymezit koncept pasáže (jako specificky textové jednotky) proti obecnějšímu a jistě také problematičtějšímu konceptu znaku (viz zejm. tabulka na s. 96). Kromě charakteristik (jako je kontextualizace, difúznost, kontinuita, lexikalizace a hierarchičnost), které by si jistě pro svou poměrně kontroverzní povahu zasloužily větší pozornost, je to ta vlastnost pasáže, kterou Koblížek nazývá dvousměrná sémióza. Proti představě znaku jako výhradního postupu od označujícího k označovanému je podle tohoto kritéria pasáž charakteristická sémiózičným procesem od extraktu k fragmentu a *vice versa*. Toto vymezení se zřetelně ohrazuje proti takovému pojetí znaku, jehož ideálem je znak založený nějakou mimoznakovou entitou či procesem. Dvousměrností sémiózy se zde pravděpodobně myslí jednak reciproční presupozice složek pasáže či znaku (a v tom by interpretační sémantika nepředstavovala žádný zásadní odklon od strukturalistických představ o znaku), jednak diferenční povaha pasáže, kterou ale lze odhalit pouze v konkrétním (kon)textu (a v tom by se od genericky chápaného strukturalismu lišila především tím, že pasáž nevymezuje jako nějakou typovou jednotku). Interpretační sémantice se jeví význam znaku v podobě dekontextualizované *signification* jako neskutečná abstrakce (ve skutečnosti není ničím jiným než izolováním určité části kontextu; teze, kterou v takřka identické podobě předložil dříve také Luis Hjelmslev); v tomto ohledu text není vybaven *signification*, ale výhradně určitou generativní kvalitou (*sens*), která nevzniká vertikálou reference (k objektům či psychickým stavům; ale jednoznačně není ani determinovaná nějakým *langue*), nýbrž horizontálou pragmatiky komunikace, která ovšem není totožná s představou jednoduchého kódování a dekodování.

Rastier je v tomto ohledu zastáncem představy, že jazykové znaky nejsou samy o sobě předmětem interpretace textu, ale pouze jejím podkladem. Z tohoto hlediska se pak koncepce znaku a *langue* jeví jako natolik spjaté, že je nutné obě odmítnout a přiklonit se k historicky determinované polyfonii diskurzivních norem (jako systémovým předpokladům) a autonomii textu zvýraznit nikoli nějakou kognitivní kompetencí, nýbrž vnitrotextovým principem aference. To je patrné zejména v gestu, které Koblížek činí při rozlišování mezi těmi významovými rysy, které jsou a priori ustaveny dialektickými, sociolektickými či idiolektickými normami (para-

digmatické sémý), a těmi, které jsou čistě textové (aferentní sémý). Zdá se, že toto rozlišení je výhodné v tom, že podporuje interpretační intuici a považuje určité aspekty textu za důsledky diskurzivní dynamiky norem, zatímco jiné za specifické vyhradně pro konkrétní text. Odhalování těch druhých záležití na rozpoznání specifických textových signálů, interpretantů.

Dle přiloženého „Slovníčku pojmů“ je interpretant prvkem „kontextu umožňující aktualizaci sémů“ (s. 188); je to „textový prvek, který významový proces přímo formuje, který umožňuje vytvořit aferentní sém“ (s. 122). Rozumím-li správně, interpretant by měl být takový prvek (kon)textu, který mimo rámec jakékoli dříve fixované významové systematickosti naznačuje potenciální isotopii; velmi hrubě řečeno: interpretant je signálem k vytvoření (významového) spoje mezi částmi textu, aniž by vyžadoval odkaz na nějaké paradigma (pravděpodobně z tohoto důvodu Koblížek užívá v definici výraz „přímo“). Textovým interpretantem tak může být – a typologii interpretantů je věnována náležitá pozornost – například (jednoduchá) skutečnost, že se dva prvky vyskytují ve stejné fázi textu, nebo to, že jsou prvky podloženy stejnou strukturou, že existuje vztah podobnosti mezi pasážemi a strukturou a – pravděpodobně nejzřetelněji – že mezi prvky existuje vztah (výrazové) analogie. Za interpretant je tedy možné považovat množství nehomogenních prvků, kromě těch textově inherentních také prvky vnější, zejména komunikační situaci (ta je dokonce považována za interpretant obligatorní, neboť z pohledu hierarchické determinace smyslu textu vymezuje praxi a diskurz, na jehož základě má být text interpretován).

Pro aktualizaci textového interpretantu (a tedy vytvoření aference) je podle Koblížka klíčové, aby byl aferovaný sém koherentní s tím komplexem, do něhož vstupuje. Tento požadavek je bezpochyby rozumný, zároveň ale není zcela jasný, jakým způsobem interpretantem indukovaná aference ke koherenci přispívá: Je daný komplex koherentní již před aferencí a sama aference jen restrukturuje něco, co je již předem koherentní? Nebo je aference nutnou podmínkou koherence v silnějším slova smyslu a de facto ji zakládá?

V prvním případě bude asi nutné aferenci chápat v protikladu k normnímu „významovému souladu“, neboť principem aference bude spíše vytváření významového ne-souladu v tom smyslu, že není normou evidován. Ve verších „Kámen za kamenem / Pramen za pramenem“ je podle Koblížka (s. 125–126) u termínu „pramen“ na základě výrazové analogie (interpretantu) s termínem „kámen“ aferován sém /neživotnost/, a to je možné proto, že se v daném kontextu nevyskytují „typické obraty poukazující na ‚životadárnost‘ (‚živá voda‘ ad.)“ (s. 126), které bychom jinak výrazu „pramen“ přisoudili na základě určitých diskurzivních zkušeností. Tento přístup – jak Koblížek naznačuje – je ale podložen nikoli představou nutnosti, ale představou možnosti, která není kontextem vyloučena. Stejně tak dobře by totiž bylo možné Andjelkovského verše a jejich zvukovou a syntaktickou analogii chápat způsoby, které tematické sjednocení – isotopii a koherenci – zajistí paradig-

matically. V praxi – zdá se mi – bude velmi obtížné rozlišovat mezi aferencí a paradigmatickou garancí (obzvláště je-li jí odejmuta relativní langueová jednoznačnost), ale také tím, čemu Koblížek říká paradigmatické proměny, kdy identifikace sémů není otázkou singulární aference, nýbrž přepínání mezi různými paradigmaty, které identifikaci zajišťují.

Z těchto důvodů se zdá, že interpretant, aference a isotopie jsou pojmovým konglomerátem, který se pokouší pokrýt značně široký okruh jevů (včetně těch navýsost problematických jako stejnost a podobnost) a v důsledku přispívají k chápání autonomie textu spíše jako metatextu než proklamovaného empirického objektu. Přejmeme-li tvrzení, že i komunikační událost je spíše výsledkem nějakých předem existujících systémových sil (diskurzu a žánru), je nadměru obtížné chápat koherenci jinak než jako situaci textu, která je garantována nějakým vnějším prvkem. Je-li spouštěčem aference také kontextový interpretant, dospívá autor ke zjištění, že se „*aference opírá o strukturu, která je vůči textu vnější*“ (s. 184), v krajním případě dokonce, že „*jednotlivé obsahy vyčleněné v rámci dané situace se stávají srozumitelné pouze na pozadí či přímo uvnitř této situace*“ (s. 185). Nápad opatřovat nyní atributem „*imanentní*“ nejen texty, ale celé situace úzce souvisí s představou, že strojem už není jen text v protikladu k mimo-textu, ale vlastně všemožné prvky komunikační situace jako hermeneutické příspěvky k textu jako metatextovému rozvrhu.

Zdá se tak, že smysluplnost jakožto dynamická výslednice mezi autonomií textu a souborem norem se rozkládá do mnoha různě stabilních modulů. Se svou liberalizací *langue* ve prospěch škály norem a paradigmat se interpretační sémantika pokouší zůstat metafyzickým projektem, pro nějž je klíčové vymezení žánrové povahy konkrétního textu. Přestože se pokouší stát proti radikálně imanentní představě, nakonec jde – jak bystře poznamenává také autor – „*pouze o diferencovanější přístup v rámci imanentismu, nikoli o přístup, který by toto pojetí jazyka v podstatném ohledu překračoval*“ (s. 183). V protikladu k sevřené linii podporující textovou autonomii s poměrně jednoznačnými klasifikacemi sémů, typologiemi aference či možnostmi textového uspořádání je koncept komunikační situace velmi neurčitý. Nepřekvapí proto, že například čtenář/interpret i akty čtení/interpretace jsou spíše její tušenou součástí a celkově jsou brány v potaz (pokud vůbec) jen jako určité otisky v mechanice textového stroje. Navzdory některým tvrzením (srov. poznámku pod čarou č. 40 na s. 36) je pragmatika v interpretační sémantice jen jakýmsi mlžným oparem, v jehož centru se smysl textu kondenzuje, a úvahy o těchto „*meteorologických*“ podmínkách mají spíše rozmarnou povahu. Možná paradoxně tak krásu a ladnost jemné mechaniky rastierovské teorie nejzřetelněji prokazují Koblížkovy interpretační příklady. Kromě zásluhy na uvedení Rastierovy teorie do českého prostředí je minimálně polovina úspěchu knihy záležitostí Koblížkových zdánlivě samozřejmých, ve skutečnosti však bravurních interpretačních pozorování. Ty jsou ale s Rastierovou interpretační sémantikou – jakožto

obecným teoretickým gestem – spojeny spíše volně. Z tohoto důvodu je dokonalost stroje interpretační sémantiky spíše důkazem virtuozy autora *Interpretační sémantiky*.

Vít Gvoždiak